

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

І.В. Маменко

Природа та населення свого адміністративного регіону (Кіровоградська область)

Навчальний посібник

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»
(від 12 грудня 2017 року, протокол № 5)*

Кропивницький
2018

УДК 908
М-22

Маменко І.В. Природа та населення свого адміністративного регіону (Кіровоградська область): [навчальний посібник] / І.В. Маменко. – Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. – 32 с.

У посібнику вміщено відомості з географії та історії Кіровоградської області. Представлений матеріал систематизовано за темами відповідно до програми шкільного курсу.

Видання практичного спрямування, автор ставить за мету підвищення рівня знань учнів з географії та історії рідного краю.

Посібник адресовано педагогічним працівникам та учням.

Рецензенти:

- Н.М. Маслова – старший викладач кафедри географії та геоекології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат географічних наук;
- Л.М. Хлань – завідувач науково-методичної лабораторії природничо-математичних дисциплін комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».

Відповідальна за випуск – Корецька Л.В.

© КЗ «КОІППО імені Василя
Сухомлинського», 2018
© І. Маменко, 2018

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1. Географічне положення	5
Адміністративно-територіальний устрій Кіровоградщини.....	5
Історія формування і розвитку Кіровоградської області.....	6
Тема 2. Природа Кіровоградської області	9
Геологічна будова, рельєф і корисні копалини краю.....	9
Кліматичні умови	12
Гідрологічні умови Кіровоградщини.....	13
Ґрунти.....	14
Рослинний світ	14
Тваринний світ.....	15
Несприятливі природні процеси на території краю.....	16
Проблеми раціонального природокористування. Природоохоронні території.....	17
Тема 3. Населення регіону	19
Тема 4. Економіка Кіровоградщини	20
Післямова	25
Додатки.....	26
Список використаних джерел.....	28

ПЕРЕДМОВА

*Щоб полюбити свою Батьківщину,
потрібно її пізнати.*

М. Реріх

Кіровоградщину, розташовану в межиріччі Дніпра і Південного Бугу, на Правобережжі, нерідко називають «край на межі лісостепу і степу».

Наш край зачаровує красою й дивовижними природними скарбами. Багата земля і на талановитих, відомих людей, серед яких корифеї українського професійного театру Марко Кропивницький та Іван Карпенко-Карий, письменники Сергій Степняк-Кравчинський, Юрій Олеша та Юрій Яновський, актори Іван Мар'яненко та Гнат Юра, музикант Генріх Нейгауз, педагог Василь Сухомлинський, льотчик-космонавт Леонід Попов.

Дійсно, наша земля щедра на видатних особистостей і сповнена багатими природними ресурсами. Варто цінувати її багатство, оскільки Батьківщина в нас одна. Наш обов'язок – зберегти те, що передали у спадок діди та прадіди.

Отже, запрошуємо вас у мандрівку куточками Кіровоградщини – своєрідного і неповторного краю.

Кожна країна намагається виховати відданого громадянина своєї держави. А виховання рис українського патріотизму дуже тісно пов'язане з вихованням любові до рідного краю.

У ХХ столітті відстежується тенденція щодо знищення таких найбільших життєвих цінностей, як людина, її життя і здоров'я, Батьківщина, патріотизм. Становлення ціннісної свідомості особистості в сучасній ситуації є одним з найбільш важливих і актуальних завдань. Оскільки суспільство, позбавлене здорових цінностей, не може існувати.

ТЕМА 1. ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ КІРОВОГРАДЩИНИ

Кіровоградська область одна з 25 адміністративно-територіальних одиниць України. Її площа – 24,6 тис. км². Це значно більше, ніж площа деяких добре відомих держав (Кувейт, Ліван) і не набагато менше від таких держав, як наприклад, Албанія, Бельгія, Молдова. Серед інших адміністративно-територіальних одиниць України за цими параметрами область посідає відповідно 14 і 22 місця. Більшість території області знаходиться в межах Правобережної України і лише територія селища Власівка Світловодського району розташована на лівому березі Дніпра. За характером поверхні область неоднорідна, адже частина її площі – 46,7 тис. га (1,9% площі) – знаходиться в межах акваторії Кременчуцького та Дніпродзержинського водосховищ.

Область має такі крайні точки та їх географічні координати [16]:

- північна – Світловодський район, на північ смт Власівка (49°10' пн. ш., 33°15' сх. д.);
- південна – Бобринецький район, на південь с. Юр'ївка (47°43' пн. ш., 32°08' сх. д.);
- західна – Гайворонський район, на північний захід с. Котовка (48°18' пн. ш., 29°42' сх. д.);
- східна – Онуфріївський район, на схід с. Куцеволівка (48°53' пн. ш., 33°54' сх. д.).

Область простягається із заходу на схід на відстань 335 км, а з півночі на південь – майже на 150 км; вона розташована на відносно невеликій відстані від Чорного моря – приблизно 130 км. Кіровоградська область розташована в центральній частині України. Про це свідчить символічний знак, встановлений у Добровеличківському районі в 1990 році, приблизно однакова відстань від крайніх точок області до крайніх точок держави.

Область межує з шістьма добре розвинутими областями держави: на півночі – з Черкаською (протяжність кордону 381 км), на північному сході – з Полтавською (60 км), на сході та південному сході – з Дніпропетровською (379 км), на півдні – з Миколаївською (379 км), на південному заході – Одеською (54 км), на заході – з Вінницькою (48 км). Крім сухопутних кордонів, межі області проходять також по акваторії Кременчуцького водосховища. Їх протяжність становить 84 км [30].

У межах області виділено 21 адміністративний район і 4 міста обласного підпорядкування – Кропивницький, Олександрія, Світловодськ, Знам'янка.

Кіровоградщина має вигідне геополітичне положення, що відображається на її зв'язках з іншими державами.

Стратегічними ресурсними перевагами Кіровоградської області є [28]:

- географічне розташування в центрі України. Через Кіровоградську область проходить міжнародний Критський транспортний коридор № 9: Гельсінкі – Санкт-Петербург – Київ – Одеса. Транспортна система області

включає 884,2 км залізниць і 10 автомагістралей, що пов'язують Україну з державами СНД, Центральної і Південної Європи;

- наявність значної кількості родовищ корисних копалин:

- запаси урану в області складають 83% загальноукраїнських, нікелю й кобальту – понад 50%, хрому та горючих сланців – близько 100%;

- Заваллівське родовище графітової руди – найбільше в Європі за запасами корисних копалин та унікальне за якістю сировини. Виявлені запаси графітової руди на трьох розвіданих родовищах становлять понад 126 млн. т. руди (51,5% загальних запасів України), або майже 8 млн. т. кристалічного графіту;

- високий рівень родючості чорноземних ґрунтів (4 місце в Україні).

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Перші люди на території сучасної Кіровоградщини з'явилися дуже давно.

Трипільські поселення виявлено біля сіл Данилова Балка, Луполове та Сабатинівка Ульяновського району. Найбільші ж поселення епохи Трипілля містилися на території Новоархангельського району – поселення-гіганти Володимирівка та Небелівка. Знайдене археологами давнє поселення біля села Сабатинівка навіть дало назву археологічній культурі пізнього періоду бронзової доби. Сабатинівська культура існувала в XIV-XII століттях до нової ери, мала характерну кам'яну архітектуру, розвинуту, як на той час, металургію та хліборобсько-скотарське господарство.

У 1949 році в Чорному лісі, біля села Богданівка Знам'янського району, було виявлене давнє городище. Передскіфську культуру археологи охрестили чорноліською. Чорноліська культура це перехідний етап від бронзового до залізного віку, що охоплює значний відрізок історії краю. Характеризується орним землеробством, скотарством, високим розвитком ремесел, серед яких особливе місце посідала бронзоліварна справа. У VII столітті до нової ери чорноліські племена, перебуваючи під сильним впливом скіфської степової культури, дали початок новому середньодніпровському землеробському народу – скіфам-орачам.

Перший крок у вітчизняних наукових дослідженнях археологічних пам'яток краю було зроблено у 1763 році, коли за наказом останнього командира Нової Сербії генерал-поручика О.П. Мельгунова в урочищі Кучерові Байраки (тепер – у Знам'янському районі) розкопали скіфський курган під назвою Лита Могила (початок VI століття до нової ери) [34].

Найдавнішим з відомих за своєю назвою народів, чие перебування (з XI століття до нової ери) на території Кіровоградщини зафіксоване істориками, були киммерійці. У VII столітті до нової ери Киммерію підкорили східні племена скіфів, що спромоглися створити власну державу з ефективною військовою організацією та самобутньою культурою.

До Великої Скіфії як окрема її область входила земля скіфів-орачів, що лежала у межиріччі Дністра і Дніпра. На південь від території скіфів-орачів між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) простягалася земля алазонів. На межі цих двох народів знаходилася загадкова місцина Ексампей (Екзампай), яку греки називали Священними Шляхами, бо саме тут був загальноскіфський сакральний центр, де сходилися шляхи з усіх країв Великої Скіфії.

Місцевість Екзампай займала вододіл Чорного Ташлика та Мертвоводу, вершина якого з позначкою 269 метрів над рівнем моря знаходиться біля села Вільні Луки Кропивницької сільради Новоукраїнського району області. Це узвишся серед степів і було центром скіфського царства.

У III столітті до нової ери скіфські народи були підкорені й асимільовані войовничими племенами сарматів. Виникла нова держава – Сарматія.

У першій половині III століття нової ери сарматські завойовники повторили долю скіфів, будучи підкореними племенами готів. У 375 році ослаблена і виснажена постійними війнами Готія була розгромлена азійськими племенами гунів.

Колишня Скіфія опинилася під владою нових завойовників – племен обрив (аварів). Далі естафету підкорення цих земель перехопив Хозарський каганат – федерація прикаспійських і причорноморських племен.

У 1362 році на території Кіровоградщини відбулась одна з наймасштабніших литовсько-татарських битв – битва на Синіх Водах, унаслідок якої до Великого князівства Литовського було приєднано Поділля і відвойовано Київ.

У другій половині XV століття ці терени стали частиною земель, на яких виникло Запорізьке козацтво. Пізніше, упродовж майже трьох століть, територія області здебільшого входила до земель «Вольностей Війська Запорізького». Перша битва Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. під Жовтими Водами відбулася саме на території сучасної Кіровоградщини.

У середині XVIII століття розпочалось активне заселення краю вихідцями з Росії, Сербії, Болгарії. У 1752 році було адміністративно засновано Нову Сербію, а в 1754 році – фортецю Святої Єлисавети, що згодом з форштадтами стала Єлисаветградом (сучасний Кропивницький) – центром повіту Херсонської губернії.

З відміною військових поселень у середині XIX ст. економіка краю розвивалась інтенсивніше. У 1868-1869 рр. залізниця з'єднала Єлисаветград з Одесою і Кременчуком, через три роки – Харковом і Миколаєвом. Розвитку набули підприємства переробної та харчової промисловості.

Найбільшими містами краю були Єлисаветград, Олександрія та Бобринець. Основу економіки становило сільське господарство, орієнтоване на вирощування зернових і цукрових буряків та відгодівлю худоби. Під час воєнних дій 1918-1920 рр. влада неодноразово змінювалася. З історією Кіровоградщини пов'язана діяльність Н. Махна, М. Григор'єва, А. Гулого-

Гуленка, П. Хмари, К. Блакитного, М. Скляра та інших отаманів. На початку 1921 року основна частина сучасної Кіровоградської області знаходилася в Єлисаветградському повіті Миколаєвської губернії, Олександрійського і Чигиринського повітів Кременчуцької губернії та в Первомайському і Балтійському повітах Одеської губернії. Невеликі частини Кіровоградщини перебували в Гайсинському повіті Подільської губернії, Уманському повіті Київської губернії та у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії. У жовтні 1922 року Єлисаветградський повіт увійшов до Одеської, а Олександрійський – до Катеринославської губернії. 7 березня 1923 року Єлисаветградський і Олександрійський повіти реорганізовані в Єлисаветградський (від 1924 року – Зінов'євський; 13 районів) і Олександрійський (14 районів) округи. 1925 року скасовано губернський поділ, а Олександрійський округ розділено між Зінов'євським, Кременчуцьким і Криворізьким округами [16].

У подальшій історії краю відбувалися складні процеси становлення соціалістичної економіки. У боротьбі з селянством влада застосувала терор голодом. Прямими наслідками голодомору 1932-1933 рр. було масове вимирання населення, спустошення сіл, страхітлива розруха. Тому від середини 1933 року на території сучасної Кіровоградської області розпочався процес «доприселення в степові райони». Згідно з постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 11 вересня 1933 року встановлено норми «доприселення» до Великописківського району в кількості 1000 родин, Знам'янського – 1500, Хмелівського – 500, Новоукраїнського – 500, Устинівського – 500. Під час голодомору в краї померло 42 043 особи. 1932 року частина області увійшла до Київської, а інша – до Одеської областей. 1937 року частина районів, що перебувала у складі Одеської області, відійшла до Дніпропетровської і Миколаївської областей [16].

Історія Кіровоградської області безпосередньо розпочинається 10 січня 1939 року, коли її було створено. До неї увійшли Кіровоградський, Аджамський, Бобринецький, Витязівський, Долинський, Єлисаветградківський, Знам'янський, Компаніївський, Новгородківський, Новопразький, Олександрійський, Петрівський, Устинівський райони Миколаївської області, Великописківський, Добровеличківський, Маловисківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Піщанобрідський, Рівнянський, Тишківський, Хмелівський райони Одеської області, Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Підвисоцький, Чигиринський райони Київської області, Новогеоргіївський і Онуфріївський райони Полтавської області [22].

Суворим випробуванням стали роки Другої світової війни. Кіровоградщина втратила 92 тис. 860 чоловік, в оборонних та наступальних боях загинуло 152 тис. 155 осіб.

Під час німецько-фашистської окупації (8 серпня 1941 року – 21 березня 1944 року) переважна частина області перебувала у складі Миколаївського генерального округу рейхскомісаріату «Україна». Вона була розділена на

7 гебітів: Бобринецький (Бобринецький, Рівнянський, Устинівський, Витязівський райони), Гайворонський (Гайворонський, Голованівський, Грушківський, Новоархангельський, Підвисоцький райони), Долинський (Долинський, Новопраський, Новгородківський, Петрівський райони), Кіровоградський (Кіровоградський, Аджамський, Великовисківський, Компаніївський райони), Новомиргородський (Новомиргородський, Хмелівський, Маловисківський, Новоукраїнський, Златопільський райони), Олександрівський (Олександрівський, Єлисаветградківський, Кам'янський і Чигиринський райони), Олександрійський (Олександрійський, Онуфріївський, Знам'янський райони). Добровеличківський, Піщанобрідський і Тишківський райони входили до гебіту з центром у м. Первомайськ (Миколаївської обл.) [16].

Правобережна відносно Південного Бугу частина Гайворонського району перебувала у складі Трансністрії – окупаційної території, підпорядкованої румунському командуванню.

1960 року остаточно визначилися межі області, а 1968 року – адміністративно-територіальна структура (подальші незначні земельні переділи проходили тільки на рівні сілрад).

З 24 серпня 1991 року Кіровоградщина є невід'ємною складовою Української держави [22].

ТЕМА 2. ПРИРОДА КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА, РЕЛЬЄФ І КОРИСНІ КОПАЛИНИ КРАЮ

Територія сучасної Кіровоградщини формувалася протягом тривалої геологічної історії. Область лежить у центрі Українського кристалічного щита Східно-Європейської платформи. У глибоких балках та в долинах річок на поверхню виходять кристалічні породи, такі як граніти, гнейси, мармури, габро, лабрадорити. Вік найдавніших порід Українського кристалічного щита становить 2,5-3 млрд. років.

В основі території області лежить докембрійський кристалічний фундамент, розсічений лініями розломів на окремі блоки – Кіровоградський і Білоцерківсько-Одеський. В епоху палеозойської та мезозойської ер територія щита була сушею. На початку кайнозою фундамент поступово почав опускатися й окремі частини області були затоплені морями. На дні неглибоких морів відклалися пухкі (осадові) гірські породи – піски, глини (лесової групи), буре вугілля, мергель. Поступово фундамент почав підніматися, море відступало, залишаючи по собі хвилясту рівнину, складену із щільних гірських порід, укритих на поверхні пухкими породами. Під час останнього Дніпровського зледеніння в четвертинному періоді північно-східна частина області була вкрита материком.

Поверхня області являє собою хвилясту рівнину, розчленовану густою мережею річкових долин, ярів і балок. Територія Кіровоградщини знаходиться

на Придніпровській височині. Пересічні висоти в межах 150-200 м. над рівнем моря. Максимальні висоти – верхів'я гір. Чорний Ташлик у Новоукраїнському районі – 269 м. над рівнем моря, мінімальні – днища річкових долин, а саме р. Інгулець – 58 м. над р. м.

Рельєф Кіровоградщини має переважно денудаційні, водно-ерозійні форми. Стрімкі гранітні скелі можна побачити серед кристалічних відслонень у долинах річок Синюха, Інгул, Інгулець, Південний Буг та їх приток. Незвичайні нагромадження гранітних брил є майже на всій території області. Найцікавіші з них увійшли до природно-заповідних територій – «Розлитий камінь», «Калмазівське», «Сальківське», пам'ятки природи – «Каскади», «Кам'яна стінка».

За походженням рельєф області переважно ерозійний, тобто вироблений талими водами льодовиків, річками та тимчасовими водотоками. Найбільш розчленований рельєф на північному заході області, тобто Дніпровсько-Інгулецьке межиріччя. На ньому виступають опуклі горби та мають еродовані схили глибокі балки. Інша територія менше розчленована, але рівних межиріч мало.

Формування рельєфу також пов'язане з господарською діяльністю людини – це кар'єри, вуглерозрізи, греблі, зрошувальні канали, земляні вали, городища та інші антропогенні форми рельєфу, які порушують природну рівновагу та активізують негативні природні процеси – ерозію, зсуви, підтоплення, заболочення [30].

Розташування в центрі Українського кристалічного щита зумовлює багатство і різноманітність корисних копалин. У надрах Кіровоградської області залягають нікелеві, уранові, марганцеві, залізні руди, сировина для атомної енергетики – уран, золото, хроміти, графіт, буре вугілля, горючі сланці, кварцити, мармури, червоні, сірі та рожеві граніти, каоліни – усього понад 30 видів корисних копалин. Мінерально-сировинний потенціал області налічує понад 340 родовищ корисних копалин, з яких 107 розробляються. Визначення кількості родовищ дещо ускладнюється їхньою комплексністю, тому вона згідно з різними джерелами інформації коливається від 340 до 420 об'єктів обліку надр. Мінерально-сировинний потенціал Кіровоградської області на 15,7% складається з паливно-енергетичної сировини (уран, буре вугілля, горючі сланці), на 57,7% – із сировини, що необхідна для виробництва будівельних матеріалів, решта припадає на руди чорних, кольорових та рідкісних металів, а також прісні й мінеральні підземні води [18].

Характерною особливістю Кіровоградської металогенічної зони є наявність цілого ряду рудопроявлень: вольфраму, міді, молібдену, апатиту, урану, срібла та золота, вісмуту, олова, свинцю, берилію, сурми, танталу і ніобію.

Відкриті в останні десятиріччя золоторудні родовища – основа для створення в майбутньому золотодобувної та золотопереробної галузі в області. За даними геологів існує ймовірність відкриття родовищ платини, алмазів, хрому та рідкісних металів. Корінні руди золота оцінені за категоріями С1+Р2

на Клинцівському родовищі (вміст золота 6,65 г/т), Юр'ївському родовищі – за категорією P2 (вміст золота - 6,1 г/т) [24].

Із металічних корисних копалин Держбалансом нараховується три родовища заліза з запасами 385,46 млн. т. В області налічується також 5 комплексних родовищ нікелю й кобальту. Область має хороші перспективи збільшення запасів нікелевих руд (а також кобальту, який не утворює самостійних родовищ, а міститься в нікелевих рудах). У майбутньому на території області можливе створення сировинних баз інших металічних корисних копалин, а саме хромових руд у межах Капітанівського масиву, де завершується детальна розвідка південного флангу Капітанівського родовища. Запаси хрому оцінюються в 435 тис. т. Руди літію виявлені на Полохівському петалітовому та Станкуватському сподумен-петалітовому родовищах.

На сьогодні область посідає монопольне становище в Україні за запасами і видобутком урану. У Кіровоградському рудоносному районі розвідані й підготовлені до експлуатації значні та унікальні за запасами родовища. Гірничорудна сировина на території області представлена трьома родовищами графіту з загальними запасами 7,9 млн. т. [24].

На 43 об'єктах бурого вугілля (12 родовищ) враховані запаси в кількості 751,1 млн. т., що входять до Олександрійського та Ватутінського гірничопромислових районів Дніпровського буровугільного басейну.

Супутньою корисною копалиною на Заваллівському родовищі графіту є абразивна сировина, запаси якої оцінюються в 20,3 млн. т.

Із нерудної сировини для металургії промисловістю освоєне лише Обознівське родовище вторинного каоліну з чотирьох розвіданих і врахованих Держбалансом. Вогнетривкі глини представлені одним Шестаківським родовищем, попередньо оцінені запаси якого складають 37919 тис. т. Держбалансом враховане одне Малоскелівське родовище кварциту та кварцу для вогнетривів, розвідані запаси якого складають 15208 тис. т. Пісок формувальний представлений одним родовищем – Маловисківським, запаси якого складають 4122 тис. т.

Будівельна промисловість Кіровоградської області має добре розвинений мінерально-сировинний потенціал різноманітних корисних копалин. Корисні копалини, необхідні для будівництва, представлено 152 родовищами, із яких 65 розробляються. Тут наявні 17 родовищ будівельного піску, що повністю забезпечує потреби області. Цегельно-черепична сировина представлена 59 родовищами, із яких 20 – розробляють. Підприємства області повністю забезпечені сировиною для виробництва буто-щебеневої та облицювальної продукції. Тут наявні 59 родовищ будівельного каменю, із яких 34 – розробляють. Камінь облицювальний представлений 11 родовищами (6 – розробляють) із запасами 19,3 млн. м³ за промисловими категоріями А+В+С1. Цементна сировина представлена одним родовищем [24].

Родовища будівельних корисних копалин розміщені в межах регіону досить нерівномірно. Найбіднішими на будівельну сировину вважають ландшафтні райони степової області південних відрогів Придніпровської

височини (Вільшансько-Новоукраїнський, Кіровоградсько-Компаніївський) та Маловисківсько-Новомиргородський ландшафтний район Південної лісостепової області Придніпровської височини. Тут розробляють поклади граніту (Вільшанське (Підгороднянське), Новгородківське та Живанівське родовища) і поклади суглинків (Єлізаветградівське родовище). Родовища сировини для будівництва в основному сконцентровані на незначних площах. Найбільшого гірничодобувного навантаження на ПТК завдають кар'єри з видобутку суглинку, закладних пісків, будівельного каміння та облицювального каміння, що розміщені в межах Знам'янсько-Світловодського, Вільшансько-Новоукраїнського та Кіровоградсько-Компаніївського ландшафтних районів [24].

КЛІМАТИЧНІ УМОВИ

Клімат Кіровоградської області помірно-континентальний, недостатньо вологий, із добре виявленими порами року. Пересічні температури січня мають значення $-5...6^{\circ}\text{C}$, липня – $+20...21,5^{\circ}\text{C}$. Річна кількість опадів на півдні – 400-430 мм, на півночі – 420-470 мм. Вісь високого атмосферного тиску (вісь Воєйкова) поділяє територію Кіровоградщини на дві частини – північно-західну (лісостепову) і південно-східну (степову) і пролягає через Помічну, Кропивницький, Олександрію, Онуфріївку [30].

Північно-західна лісостепова частина Кіровоградщини знаходиться під впливом вологих повітряних мас, що приносяться західними повітряними потоками з Атлантики та Західної Європи. На південно-східну частину степової території такі потоки впливають менше, бо ця територія знаходиться під впливом континентальних повітряних мас, що надходять сюди з Арктики та Азійського континенту. Тому клімат північно-західної частини Кіровоградщини набагато м'якший порівняно з південно-східною.

У зимовий період на територію області проникає Сибірський антициклон. Як наслідок цього, у середній смузі області виникає дещо підвищений тиск. У південно-східній частині області на південь від вісі високого тиску переважають північно-східні та східні вітри, тобто континентальні маси повітря, що надходять з Арктики. Ці полярні повітряні маси обумовлюють похолодання з різким зниженням температури та безхмарну морозну погоду. У зимовий період на територію області з заходу часто вторгаються циклони з Атлантичного океану, які приносять вологе тепле повітря.

У другій половині літа на території Кіровоградщини часто встановлюється антициклоніальний тип погоди з високими температурами повітря до $+38^{\circ}\text{C}$ та тривалими посухами.

Атмосферні опади розподіляються нерівномірно. За теплий період (червень – жовтень) випадає в середньому 235-280 мм, за холодний (листопад-березень) – 125-140 мм. Літні опади мають переважно зимовий характер. У степовій зоні мають місце бездощові періоди тривалістю 30-40 днів. Сніговий покрив утворюється кожної зими і лежить у середньому 60-80 днів. Перший сніг випадає в кінці листопада, сходить – наприкінці лютого на початку березня [30].

ГІДРОЛОГІЧНІ УМОВИ КІРОВОГРАДЩИНИ

Кіровоградська область є одним із найменш забезпечених місцевими водними ресурсами регіонів держави. Їх запаси майже вдвічі менші ніж у середньому по Україні. Вони становлять 3,3 дм³/добу на душу населення.

Територією нашого краю протікає 438 річок (5558 км), крім того нараховується 1074 малих річок та струмків. Збудовано 2185 ставків і 84 водосховища. Переважають малі річки довжиною до 10 км. Річки нашої області належать до басейнів Дніпра, Південного Бугу. Найважливіші річки області – Інгулець, Тясмин, Інгул, Синюха, Чорний Ташлик, Велика Вись і Ятрань [17].

Дніпро – третя за довжиною річка Європи. Загальна довжина сягає 2285 км. Дніпро протікає через північно-східну межу області на протязі 65 км. Відривок, який знаходиться на території нашої області, має два водосховища – Кременчуцьке та Дніпродзержинське.

Найбільша права притока Дніпра на Кіровоградщині – річка Інгулець. Вона бере початок біля с. Цибулеве Знам'янського району. Назва «Інгулець» має спільну частину з назвою річки Інгул. У давні часи Інгулець називали Геросом («енігел» татарською означає «нове озеро», а в турецькій мові слово «енгел» – перешкода). В описах Скіфії міститься назва річки Пантікап. Загальна довжина ріки становить 549 км, у межах області – 170 км. У районному центрі Петрове на Інгульці є велике водосховище з чарівним островом. Прокладений канал на 150 км Дніпро-Інгулець [13].

Південний Буг несе свої води на південному заході Кіровоградщини. Його загальна довжина – 806 км, у межах області – 70 км.

З півночі на південь територію перетинає р. Інгул, загальною довжиною 354 км. На території області має відривок – 185 км. Інгул – найбільша притока Південного Бугу в нашій області.

Річка Синюха є найчистішою річкою Кіровоградщини. Вона тече Придніпровською височиною протяжністю 111 км. З правого берега в Синюху впадає р. Ятрань, а з лівого – р. Чорний та Сухий Ташлики. Ятрань має протяжність близько 60 км, а Чорний Ташлик – 135 км.

Річка Тясмин є правою притокою Дніпра. Довжина Тясмину 161 км.

Усі річки Кіровоградщини живляться за рахунок снігових, дощових і підземних вод. Навесні, під час танення снігу, річки виходять з берегів – настає весняна повінь. Восени частими є дощові паводки. У літній період річки міліють, пересихають. Усі ріки нашої області течуть по рівнині, тому вони спокійні, звивисті, приймають багато приток [16].

ГРУНТИ

На території Кіровоградської області зустрічаються різні типи ґрунтів (більше ніж 50 відмінностей). Та найбільшим багатством нашого краю є чорноземи. У 80-х роках минулого століття їх вивчала експедиція видатного російського ґрунтознавця В. Докучаєва, який склав першу карту ґрунтів світу. Північно-західна, лісостепова частина області відрізняється більшою різноманітністю ґрунтів порівняно з південно-східною, степовою. У лісостеповій зоні поширені чорноземи типові глибокі мало- та середньогумусні, чорноземи реградовані, чорноземи опідзолені, темно-сірі та сірі опідзолені ґрунти, які сформувалися під широколистяними, місцями хвойними лісами.

У чорноземах типових верхній гумусний шар ґрунту забарвлений у темний колір. Потужність цього шару 80-100 см, іноді 120 см. Уміст гумусу в цих ґрунтах – 4-7%. Характерною особливістю південно-лісостепових ландшафтів є поєднання слабохвилястих вододілів з типовими чорноземами, горбистих місцевостей – з темно-сірими лісовими ґрунтами і чорноземами опідзоленими [30].

У степовій зоні під різнотравно-типчакково-ковилевими степами сформувалися чорноземи звичайні. Вони відрізняються від чорноземів типових меншою товщиною гумусного шару – 90-100 см. Уміст гумусу в цих ґрунтах становить 3-6%. На невеликих площах у долинах річок поширені лучні, чорноземно-лучні, а також лучно-болотні і болотні ґрунти. На терасах річок зустрічаються дернові ґрунти, а в степових блюдцях – глеєві ґрунти.

За ступенем родючості ґрунтів наша область займає 4 позицію в Україні. За 100-бальною шкалою якості ґрунти оцінені в 67 балів [12].

РОСЛИННИЙ СВІТ

Кіровоградщина лежить у лісостеповій і степовій зонах, що й визначає різноманітність її рослинного і тваринного світу.

Особливістю лісостепової зони, яка знаходиться в північній частині області, є чергування ділянок лісів із степами. На сьогоднішній день понад 70% лісостепової частини області розорано. Ліси й лісонасадження займають лише 7,2% території області. На Кіровоградщині збереглися і досить великі лісові масиви – Чорний ліс, Нерубайський тощо. У лісах ростуть широколистяні дерева, такі як дуб, ясен, берест, в'яз, ільм, клен, липа, граб. У підліску, крім молодих дерев, ростуть: ліщина, бруслина, калина, глід, терен, вишня, груша, яблуня, шипшина, бузина, ожина. На вологих місцях у лісах ростуть осокір, верба, осика. Ліси також багаті різними видами трав'янистих рослин: ряс, тюльпан лісовий, кропива, конвалія, купина, фіалка лісова, проліски, конвалія, осока, маренка, чистець, медунка та багато інших.

У степах переважають в основному багаторічні трав'янисті рослини. На Кіровоградщині переважають лучні степи. Цілинні степи збереглися тепер лише на берегах річок та в балках. Рослинами степу є типчак, ковила, тонконіг

лучний, пирій повзучий, молочай, волошка, березка, ведмеже вухо, конюшина, сокирки, будяки, дурман, ромашка, цикорій тощо. Зараз степи розорані. На полях вирощують культурні рослини: кукурудзу, пшеницю, жито, соняшник, цукрові буряки, рапс, овочі. Степи обсаджують лісосмугами для захисту полів від вітру, а ґрунтів від руйнування. Лісові смуги складаються з дубів, кленів, акацій, абрикос, маслини.

На луках та болотах росте пирій повзучий, яглиця, польовиця біла, тимофіївка лучна, щавель кінський, очерет звичайний, рогіз вузьколистий, конюшина лучна, подорожник, кульбаба тощо.

У воді та грузьких місцях росте хвощ багновий, лепешняк, комиш озерний, вероніка водяна, ряска [17].

ТВАРИННИЙ СВІТ

Тваринний світ Кіровоградщини є відносно багатим. Цьому сприяє її географічне розташування. На території нашої області виявлено 368 видів тварин, з них 65 – ссавців, 279 – птахів, 13 – плазунів, 11 – амфібій. Крім того у водоймах мешкає 61 вид риб. Ряд диких тварин, які ще недавно водилися в нашій області, але зовсім зникли: сайгак, тарпан, бабак, тушканчик, бобер [17].

Тваринний світ лісів представлений досить великою кількістю видів. Серед них: дикий кабан, лось, козуля, заєць-русак, білка, лисиця, їжак, кріт, миша лісова, ласка, вовчок лісовий.

Тваринний світ Кіровоградщини багатий на птахів. Найпоширеніші з них: яструб, орел, іволга, горлиця, зозуля, соловей, синиця, кібчик, дятел, ворона, сойка, щиглик, шпак, дрізд та багато інших.

У степах водяться: заєць-русак, польова миша, крапчастий ховрах, хом'як, сліпець.

У чагарниках водяться: лисиця, куниця кам'яна, тхір степовий, їжак, кріт, землерийка.

З плазунів – ящірка, жовтобрюх, степова гадюка, вуж звичайний. У річках водиться багато порід риби: короп, карась, сом, окунь, лящ, щука, плітка [15].

НЕСПРИЯТЛИВІ ПРИРОДНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ КРАЮ

У Кіровоградській області відбуваються активні фізико-географічні процеси. Вони зумовлені, в першу чергу, геоморфологічними, гідрометеорологічними та антропогенними факторами [14]. Їх можна поділити на такі групи:

1. Флювіальні (лінійна ерозія та площинний змив).
2. Гравітаційні (зсуви) – спостерігаються в північній та північно-східній частинах області.
3. Еолові (вітрова ерозія).
4. Абразійні (переробка берегів Кременчуцького та Дніпродзержинського водосховищ).

Клімату Кіровоградщини властиві такі небезпечні явища погоди, як сильні зливи, град, ожеледь, пилові бурі тощо. Нерідким явищем у степовій зоні є пилові або чорні бурі та суховії, які завдають великих збитків або стають причиною повної загибелі врожаю.

На території нашого краю, після великої грози, вітри утворюють вихорі, які піднімають стовпи пилу та піску. Поступово пісок опускається на землю, а слід за ним вибухає злива з грозою та блискавкою. Такі зливи складаються з брудних потоків води і бувають в основному серед літа, коли переважають високі температури. Дощ розмиває ґрунт, розбиває шляхи, затоплює поля, заважає руху транспорту.

Особливої уваги потребують пилові бурі, особливо чорні. Вони зустрічаються в степових районах нашої області. Це явище приносить із собою обірвані дроти, знищені врожаї тощо.

Часті в наших степах посухи. Посухи бувають тоді, коли в повітрі майже відсутня вологість і земля від нестачі вологи пересихає. Особливо часто такі явища зустрічаються влітку в бездощовий період, унаслідок чого гинуть врожаї, рослини. Захищають від суховіїв лісосмуги, які насаджують на краях полів. Вони затримують талі води та утеплюють озимі посіви.

Навесні для нашої області характерні повені, вихід річок із берегів під час танення снігу. Восени досить частими є паводки, викликані сильними зливами. У літній період річки міліють, а іноді пересихають. Усе це негативно впливає й на ведення господарства.

Поряд з тим, на Кіровоградщині зростають площі еродованих земель. Найбільшої шкоди ґрунтам завдають водна та вітрова ерозії. За підрахунками спеціалістів з кожних 5 га землі 2 га піддаються змиву дощовими та талими водами. Щорічно з кожного гектара ріллі змивається 9,8 тонн ґрунту [4].

Унаслідок ерозійних процесів знижується родючість ґрунту, замулюються ставки та водосховища, зникають джерела, утворюються нові яри.

Спеціалісти області розробили низку рекомендацій щодо використання ерозійно небезпечних земель.

З господарською діяльністю людини пов'язане виникнення техногенних форм рельєфу – кар'єрів, котлованів, вуглерозрізів, гребель, а також городищ, курганів, валів. Антропогенні форми рельєфу порушують рівновагу в екосистемах та активізують негативні природні процеси (ерозію, зсуви, підтоплення, заболочення).

З метою попередження негативних наслідків, створюються системи полезахисних смуг, здійснюється снігозатримання, зрошування посушливих територій, проводяться комплекси агротехнічних заходів.

ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ. ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ

Найбільшою цінністю Кіровоградщини є працьовиті люди, родючі чорноземи та різноманітна природа. Люди користуються всіма благами природи, не замислюючись над тим, якої шкоди їй завдають.

Область належить до найбільш освоєних територій. Тут багато заводів, корисних копалин. Їхнє використання призводить до надмірного забруднення води, повітря, землі. Варто пам'ятати, що на території Кіровоградщини знаходиться ще багато унікальних куточків. Отже, люди повинні контролювати стан навколишнього середовища. Але до 1989 року в Кіровоградській області не приділялось належної уваги екологічному стану. І лише з утворенням в області в 1989 році державного управління екологічної безпеки питання збереження природи зайняло перше місце. У 1990 році було виявлено 176 природних ділянок та об'єктів, що заслуговували першочергового наукового вивчення.

У результаті проведеної роботи кількість заповідних територій і об'єктів на 01 січня 2009 року зросла до 180. Тепер в області 25 природно-заповідних територій загальнодержавного значення та 156 територій місцевого значення (заказники, урочища, пам'ятки природи) [2].

На сьогоднішній день потрібно замислитися над тим, що дістанеться нащадкам? Тому необхідно намагатися зберегти хоча б те, що залишилось. У зв'язку з цим особливу увагу варто приділити екологічним проблемам регіону.

Найважливішими екологічними проблемами Кіровоградщини є:

- 1) високий ступінь техногенного навантаження (стан водних ресурсів, атмосферного повітря, земельних ресурсів і радіаційний стан);
- 2) забруднення повітря шкідливими речовинами на підприємствах, обладнання яких є досить застарілим та фізично зношеним;
- 3) шкідливі викиди від автомобільного транспорту;
- 4) робота очисних споруд господарсько-побутової каналізації, скид недостатньо очищених стічних вод;
- 5) якість очистки кар'єрних та шахтних вод, які скидаються підприємствами в поверхневі води недостатньо очищеними;

б) розташування в області шлаконакопичувачів, золівдвалів, скотомогильників, частина яких знаходиться в зонах зсувів, підтоплення, у зонах повеней і паводків;

7) замулення та заростання річок, що призводить до підтоплення сільських територій (це відбувається через невиконання заходів водовідведення поверхневого стоку, відсутність вертикального планування територій);

8) переробка берегів Кременчуцького водосховища;

9) утилізація відходів;

10) радіоекологія (есхаліяція радону з поверхні, перенесення з пилом радіонуклідів, скиди забруднених шахтних вод та змив радіоактивних речовин);

11) знешкодження непридатних і заборонених пестицидів та агрохімікатів;

12) сміттєзвалища;

13) рекультивация порушених земель [17].

Аналізуючи ситуацію, яка склалася в області, бачимо, що людина наносить непоправну шкоду навколишньому середовищу. Нині ми опинилися в стані кризи, безвиході. Одна з найстрашніших рис сучасної людини – зниження порогу емоційної чутливості. Людина стає байдужою до всього. Тому шляхи вирішення проблем дуже важкі. Найкращою школою є спілкування з природою, допомога щодо її збереженні.

Діяльність людини негативно впливає на рослинний і тваринний світ. Деякі види зникають раз і назавжди. З метою охорони рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин створено Червону книгу України.

У Кіровоградській області є 3 види рослин і 23 види тварин, які занесені до Європейського червоного списку, 29 видів рослин і 110 видів тварин – до Червоної книги України. Створено і затверджено список тварин і рослин, які підлягають охороні в області. До нього включено 92 види рослин і 57 видів тварин [17].

До «червонокнижних» в області належать:

- рослини: астрагал, ковила, рябчик руський, гвоздика прибузька, бруслина карликова, лілія лісова, півники понтичні, цибуля ведмежа, всі три види тюльпанів, відомих в області, шість видів родини обхідних, сім видів роду ковила;

- тварини: борсук, видра, перев'язка, кутора мала, тхір степовий, світлий;

- птахи: орлан-білохвіст, кулик-ходулочник, боривітер степов;

- плазуни: гадюка степова східна;

- комахи: махаон, жук-олень, бражник мертва голова та багато інших.

Для збереження природних багатств, неповторних краєвидів, рідкісних і зникаючих видів рослинного та тваринного світу створюються заповідники.

В області немає заповідників, але є 25 природно-заповідних територій загальнодержавного значення та 156 територій місцевого значення [2]. Також є заказники: Чорноліський (Знам'янський район), Редьчине (Олександрівський район), Трояновська Балка (Новомиргородський район). Відомі державні парки «Веселі Боковеньки» (Долинський район), «Хутір Надія» (Кіровоградський район), та Онуфріївський. Дуже багато в нашій області таких об'єктів, які потребують уваги [16].

ТЕМА 3. НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Кількість населення області – 980, 6 тис. осіб на 01.02.2016 р. (4,1% від загальної кількості), у тому числі міського – 582 тис. осіб (60,2%) і сільського – 399,1 тис. осіб (39,8%). Густота населення: 39,5 осіб/км² (при 75,5 осіб на 1 км² в Україні). Тривалі негативні демографічні процеси призвели до значного скорочення населення Кіровоградської області. Коефіцієнт природного приросту – 6,2 і є значно нижчим від середнього в Україні. Ускладнюють ситуацію і постійні міграції населення за межі регіону [29].

Такі процеси стали причиною деформації вікової структури населення і зростання демографічного навантаження. Віковий склад населення характеризується так: зменшення частки дітей у загальній кількості населення поряд із збільшенням частки осіб у віці, старшому за працездатний (1/3 населення – пенсіонери).

За статевим складом кількість чоловіків становить 359,8 тис. осіб (46%), жінок – 512,3 тис. осіб (54 %) [29].

Етнічний склад населення досить однорідний. Українці становлять майже 90%. Національний склад населення такий – українці 833,5 тис. осіб (85%), росіяни – 139,2 тис. (14,2 %), білоруси, молдавани, болгары та інші – 0,6% [29].

Частка населення працездатного віку, порівняно із середніми даними для України, тут дещо нижча. У Кіровоградській області сформувався найбільший дефіцит трудових ресурсів. Чисельність економічно активного населення становить майже 500 тис. осіб, з яких 325,5 тис. – мешканці міської місцевості, 173,8 тис. – сільські жителі [29].

Рівень урбанізації в області менший за середній в Україні і становить понад 60%. У регіоні 12 міст, серед яких переважають малі. Основна частка трудових ресурсів району зайнята в матеріальному виробництві, проте рівень зайнятості невисокий – не перевищує 65%. Рівень безробіття – 5,1% (в Україні – 4,2%), – один із найвищих в Україні, а рівень доходів населення – низький, що створює соціальну напругу в регіоні [28].

В області працює 6 закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації, 18 закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації, 25 закладів професійно-технічної освіти, 638 закладів загальної середньої освіти, 654 заклади дошкільної освіти.

Працює 40 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, школа вищої спортивної майстерності, школа олімпійського резерву, 24 стадіони, 516 спортивних залів, 10 басейнів для плавання.

В області нараховується 24 готелі. Є 688 масових та універсальних бібліотек, 748 клубних закладів, 2 театри, 1 концертна організація, 16 державних музеїв, 32 музичні школи, 11 шкіл мистецтв та 3 дитячі художні школи.

На території регіону працює 96 лікарень, 194 лікарські амбулаторно-поліклінічні заклади, 598 фельдшерсько-акушерських пунктів [28].

ТЕМА 4. ЕКОНОМІКА КІРОВОГРАДЩИНИ

Кіровоградщина має багаті надра, щедри землі та працьовитих людей. У ті часи, коли територія входила до складу Херсонської губернії, господарство мало аграрний характер. Частково розвинутою була лише харчова промисловість та сільськогосподарське машинобудування.

Але з часом все змінюється і тепер Кіровоградщина за структурою економіки є аграрно-індустріальною.

У структурі валового випуску продукції займають:

- сільське господарство – 37%;
- промисловість – 28,1%;
- транспорт і зв'язок – 11,6%;
- житлово-комунальне господарство – 5,1%;
- інші галузі матеріального і нематеріального виробництва – 23,1% [18].

З давніх часів Кіровоградська область відома як регіон з добре розвинутим сільськогосподарським виробництвом. Провідне місце тут належить рослинництву, питома вага якого складає 73%, тваринництва – 27%.

Основні зернові культури, що вирощують в області, – озима пшениця, ячмінь, кукурудза, зернобобові, гречка та просо. Значне місце серед технічних культур займає соняшник і цукровий буряк.

У садівництві переважає вирощування яблук, груш, слив, вишень та ягідних культур.

В області також вирощують баштанні культури (дині, кавуни), та овочеві – помідори, огірки, баклажани, кабачки, капусту, солодкий перець.

Великі площі сільськогосподарських угідь зайняті кормовими культурами.

Основою тваринництва є розведення великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, птиці (курей, качок, гусей).

Усе більшого значення набуває ставкове господарство. Розводять коропа, сазана, ляща, судака, товстолоба, білого амура.

У нашій місцевості розвинуте шовківництво – вирощують тутових і дубових шовкопрядів. Велику роль у тваринництві відіграє бджільництво.

Розведенням племінних коней займаються два кінні заводи і дві племінні ферми. Основні породи коней, що розводяться – чистокровна верхова та українська верхова. Один з таких заводів знаходиться в с. Лікарівка Олександрійського району. Завод був створений ще у 30-х рр. ХХ століття.

Питома вага виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в загальному обсязі її виробництва в Україні складає: по соняшнику – 10%, зернових і зернобобових – 6,7%, цукровому буряку – 5,2%, м'ясу – 3%, молоку – 2,8%.

Загальна площа сільськогосподарських угідь – 1722,5 тис. га, у т.ч. ріллі – 1519 тис. га.

Сільське господарство області складають 523 підприємства, 355 колективних сільськогосподарських підприємств, 25 міжгосподарських

підприємств та 143 інші агропромислові формування, а також 1984 фермерські господарства. У сільському господарстві зайнято 115,9 тис. населення [22].

Промисловість є однією з ведучих галузей соціально-економічного комплексу області, на яку припадає 20,7% валового суспільного продукту. У ній задіяно 75,1 тис. жителів. Промислову продукцію випускають більше ніж 3 тисячі підприємств і виробництв, 295 з яких складають основну групу самостійних промислових підприємств та об'єднань. Промисловий комплекс охоплює 13 провідних галузей [22]:

Харчова промисловість	39%
Машинобудівництво і металообробка	17,8%
Електроенергетика	23,3%
Будівельні матеріали	6,6%
Кольорова металургія	1,2%
Легка промисловість	1,9%
Паливна промисловість	4,4%

Особливе місце в промисловості області належить харчовій, на яку припадає 39% від загального об'єму промислового виробництва. Харчова промисловість області представлена 93 переробними підприємствами [28].

До складу молокопереробної галузі входять 12 підприємств, борошномельно-круп'яної – 13, цукрової – 11, м'ясопереробної – 8, олійно-жирової – 11.

На товарному ринку України область представлена виробництвом посівної та зернозбиральної техніки, мостових електричних кранів, буровугільних брикетів, нікелю, графіту, гірського воску тощо.

Оскільки область за спеціалізацією є сільськогосподарською, то основним напрямом машинобудування є забезпечення потреб сільського господарства і переробної промисловості необхідною технікою та запасними частинами.

Підприємства області виробляють швейні вироби, меблі, побутову техніку, садово-огородній інвентар, лікарські вироби, фарфоро-фаянсовий і скляний посуд, товари побутової хімії.

Будівництво складає 6% валового загального продукту області.

Основою будівельного комплексу області є 149 будівельних організацій, з яких: 37 - державної форми власності, 112 - колективних з чисельністю працюючих 6,6 тис. осіб [25].

Область має розвинену транспортну систему. Здійснюються в основному транспортні перевезення в напрямку Донбас-Карпати, що зв'язують важливі промислові та сільськогосподарські райони Півдня з Південним Заходом і Центром України. Експлуатаційна довжина колії – 944 км. З яких електрифіковано 601 км. Густота мережі залізничних доріг – 38 км. на 1000 кв. км. Найбільший залізничний вузол області – м. Знам'янка. В області є райони, де немає залізниці – Новоархангельський та Петрівський.

Кіровоградська область має 10 автомагістралей довжиною 728,7 км, які зв'язують Україну з країнами СНД, Центральної та Південної Європи. Густота

автомобільних доріг складає 308,5 км на 1000 кв. км. Територією області походять важливі автомагістралі: Київ – Дніпро, Київ – Одеса, Дніпро – Знам'янка – Кропивницький – Одеса, Кропивницький – Умань – Київ та інші [28].

На території Кіровоградщині розвинений також і річковий транспорт. Річка Дніпро – важливий річковий шлях України. У Світловодську збудовано річковий вокзал. Річковим транспортом ми можемо дістатися до Києва, Черкас, Канева, Дніпра, Херсона, Запоріжжя.

Авіаційні перевезення здійснюються державним підприємством авіакомпанії «Авіалінії України», а також міжнародною акціонерною компанією «УРГА».

Через швидкий розвиток нафтової та газової промисловості на території області прокладені нафто- і газопроводи. Велике значення має зв'язок та ЛЕП.

Область має міжнародний телефонний зв'язок.

На сьогоднішній день, через економічну нестабільність, більшість підприємств періоду Радянського Союзу були закриті, перепродані або ж просто зруйновані. Зараз це є чи не першочерговою проблемою, яка потребує вирішення. Підприємства, які виготовляли продукцію світового масштабу, сьогодні лише руїни. Але, незважаючи на всі проблеми, знайшлися люди і почали відновлювати промисловість Кіровоградщини. В області працюють такі підприємства [29]:

1. ВАТ «Червона Зірка» спеціалізується на виробництві широкого асортименту посівної, ґрунтообробної та збиральної техніки. Продукція товариства користується великим попитом на ринку і довела свою конкурентоспроможність.

2. ВАТ «М'ясокомбінат Ятрань» – одне з провідних підприємств харчової промисловості України, що виробляє близько 200 найменувань продукції (ковбаси, копченості, м'ясопродукти, напівфабрикати, риба).

3. ЗАТ «Олександрійський цукровий завод» – підприємство, що спеціалізується на випуску цукру-піску з цукрових буряків своєї зони сіяння.

4. Компанія «УкрАгроКом» має у своєму розпорядженні 44 тис. га земель в 3 районах – Олександрійському, Петрівському та Знам'янському.

Займаються вирощуванням, переробкою та зберіганням зернових культур, а також розвинена галузь скотарства.

5. ЗАТ «Агродар» – с/г підприємство, продукція якого представлена на ринку хлібобулочними виробами, овочами, фруктами, молочною продукцією. Продукція експортується до Росії та Польщі.

6. Компанія «АТБ – маркет» активно впроваджує нові технології організації роздрібної торгівлі. Це одна з найбільших мереж продуктових магазинів у державі. У кропивницькому відкрито 7 магазинів, а в Олександрії – 5.

7. Компанія «Вересень плюс». Основним напрямом діяльності є дистрибуція (розповсюдження товарів). Основною задачею компанії є задоволення потреб споживачів, розвиток та освоєння нових напрямів

діяльності на ринку продуктів харчування й розширення географічного покриття.

8. Фірма «ДекоДом» є однією з перших у виробництві корпусних меблів і металопластикових вікон.

9. Компанія «Елгран» – повідне українське підприємство, яке спеціалізується на видобутку та переробці натурального каменю. Продукція широко відома на світовому ринку й експортується не лише до країн СНД, а також до Польщі, Туреччини, Китаю, Чехії, Латвії. Сировинна база включає три родовища гранітів – Капустинське, Войковське і Крупське.

10. ВАТ Кіровоградська швейна фабрика «Зорянка» – одна з провідних компаній легкої промисловості. Підприємство спеціалізується на виробництві верхнього одягу, у тому числі пальто, півпальто, костюми, брюки, спідниці, блузи, сукні, робочий одяг. Загальний обсяг виробництва – близько 1 млн. одиниць швейних виробів за рік. Продукція експортується до 17 зарубіжних країн.

11. Промислова група «Креатив» є найбільшим виробником жирів і маргаринів в Україні (частина ринку близько 30%) і третім виробником дезодорованої соняшникової олії.

Продукція також реалізується і за кордон: до Росії, Білорусії, Грузії, Казахстану, Узбекистану.

12. Фірма «Ласка» є лідером української індустрії морозива. Нині виробляється більше 100 видів морозива. Продукція постачається до Росії, Молдови, Азербайджану, Ізраїлю, США.

13. ТОВ «Завод-фірма Ось» наймолодше машинобудівне підприємство України. Основним напрямом діяльності є виробництво вантажних причепів до легкових автомобілів. На сьогодні підприємство випускає 30 модифікованих автопричепів, торговельні будиночки, невеликі літаки, дельтаплани.

ТОВ «Ось» єдине в Україні підприємство, що випускає повний комплект бджолиного обладнання.

14. МААК «УРГА». Основним із видів послуг є пасажирські авіаперевезення на літаках типу АН-24. Послуги класифікуються за напрямками: чартерні пасажирські авіаперевезення, перевезення в рамках ООН (Хорватія, Кувейт, Ангола, Сомалі, Кенія), внутрішні перевезення.

15. ЗАТ науково-виробниче підприємство «Радій» – головний розробник і постачальник програмно-технічних комплексів високого класу безпеки системи управління і захистів автономних електростанцій з реакторами в Україні.

16. ЗАТ «Об'єднання Дніпроенергобудпром» є головним постачальником унікальних будівельних конструкцій для енергетичного, промислового та комунального будівництва.

Продукція користується попитом не лише в країнах СНД, а й у країнах Азії та Близького Сходу.

17. НВО «ЕТАЛ» одне з найбільших машинобудівних підприємств області. Свою роботу починало як Олександрійський електромеханічний завод. Сьогодні підприємство одне з найбільших виробників електротехнічної

продукції в країнах СНД. Підприємство складається з трьох основних виробництв:

- виробництво контактної апаратури;
- виробництво друкованих плат;
- виробництво низьковольтного комплектного обладнання.

Складно перерахувати всі підприємства, що працюють на території області. Але важливим є те, що Кіровоградщину знають також і за кордоном.

Активізація міжнародних контактів на рівні регіонів та тісне співробітництво з міжнародною спільнотою дозволяє області здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з 85 країнами світу [31].

У структурі експорту переважають поставки таких видів продукції та товарів:

Машини, устаткування, електричні машини	26,7%
Масляне насіння та плоди	22,5%
Зернові культури і продукція мукомельного виробництва	14,2%
Одяг та предмети одягу текстильні	5,1%
М'ясо та субпродукти харчові	4,8%
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	2,8%
Цукор	2,2%

У структурі імпорту переважали такі види продукції й товари:

Машини, устаткування, електричні машини	21,6%
Мінеральне паливо, нафта та продукти її переробки	16,8%
Засоби наземного транспорту	7,9%
Текстиль і текстильні вироби	6,2%
Продукція хімічної промисловості	4,3%

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку області становив 15390,4 тис. доларів США, понад 70% з яких це надходження у вигляді рухомого і нерухомого майна, а решта (біля 30%) – грошові внески [31].

Пріоритетними об'єктами інвестування залишаються підприємства машинобудування і металообробки, агропромислового комплексу, внутрішньої торгівлі, транспорту і кольорової металургії.

В області зареєстровано 180 підприємств, у роботі яких беруть участь іноземні партнери з 35 країн світу. Основним партнером Східної Європи є Болгарія. Серед співзасновників з промислово розвинутих країн світу – США, Велика Британія та Італія [35].

ПІСЛЯМОВА

Збираючи матеріал до цієї книги, мені потрібно було обійти немало місць, людей, неодноразово звертатися за допомогою до своїх учнів, перегорнути не одну сторінку різних книжок. Праця була досить нелегкою та об'ємною. Але завдяки своїй кропіткій праці та допомозі безлічі людей ми виконали своє завдання.

Недарма говорять, для того, щоб по-справжньому любити свій край, його потрібно добре пізнати. Знання рідного краю не просто підносить і звеличує людину, розширює її світогляд, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями нинішніми і прийдешніми. Недарма Я.Каменський зазначав що «Географію потрібно починати з того місця, де живуть люди».

Вивчення географії на основі їхніх здобутих знань в процесі досліджень, розробок, написаних творів приближає учнів до кращого засвоєння матеріалу, розуміння його, а також переносить їх із підручників у реальне життя. Таким чином це дуже могутній засіб патріотичного, морального, екологічного, естетичного та трудового виховання.

Таким чином, незважаючи на труднощі сьогодення, ми спостерігаємо підвищення інтересу до вивчення і дослідження рідного краю. Використання різних форм краєзнавчої роботи сприяє залученню молоді до пошукової та дослідницької роботи, дає їй додаткові знання про рідний край, виховує любов до Батьківщини, шанування її історичних та культурних пам'яток.

У цілому краєзнавство повинне стати базовим чинником у вивченні географії в школі, основою для розробки стратегічних програм розвитку області, вирішенні нагальних проблем сьогодення.

Я сподіваюсь, що наша спільна праця дійсно зможе комусь принести користь. Хтось зможе знайти для себе щось нове, хтось можливо використає матеріал у своїй роботі, а хтось продовжить вже давно розпочату справу – вивчення рідного краю.

ДОДАТКИ

Додаток 1

УКАЗ

Президиума Верховного Совета СССР

Об образовании Сумской,
Кировоградской и Запорожской
областей в составе Украинской ССР

Утвердить представление Президиума Верховного Совета УССР:

...2. Об образовании Кировоградской области с центром в городе Кирово, с переименованием города Кирово в Кировоград.

В состав Кировоградской области включить город Кировоград, Аджамский, Александрійский, Бобринецкий, Витязевский, Долинский, Елизаветградковский, Знаменский, Кировоградский сельский, Компанеевский, Новгородский, Ново-Пражский, Петровский и Устиновский районы Николаевской области; Больше-Висковский, Добровеличковский, Мало-Висковский, Ново-Архангельский, Ново-Миргородский, Ново-Украинский, Пещано-Бродский, Ровнянский, Тишковский и Хмелевской районы Одесской области; Александровский, Златопольский, Каменский, Подвысоцкий и Чигиринский районы Киевской области; Ново-Георгиевский и Онуфриевский районы Полтавской области.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР

М. Калинин

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР

А. Горкин

Москва, Кремль,
10 января 1939 года

Друга сесія Кіровоградської обласної ради 23 скликання

РІШЕННЯ

Від 29 липня 1998 року

№24

м. Кіровоград

***Про герб і прапор
Кіровоградської області***

На підставі статті 22 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» та враховуючи висновки геральдичної комісії при обласній раді, обласна рада

ВИРІШИЛА:

1. Затвердити ескізні проекти герба і прапора Кіровоградської області (автори проекту В. Кривенко, К. Шляховий, В. Сибірцев), що додаються, та їх описи.

Третя сесія Кіровоградської обласної ради 23 скликання

РІШЕННЯ

Від 23 жовтня 1998 року

№38

м. Кіровоград

***Про затвердження девізу
до герба Кіровоградщини
та впровадження місцевої символіки***

на виконання рішення Кіровоградської обласної ради двадцять третього скликання від 29 липня 1998 року №24 «Про герб і прапор Кіровоградської області» та у зв'язку з наближенням шістдесятиріччя з дня створення Кіровоградської області

ОБЛАСНА РАДА ВИРІШИЛА

1. Затвердити девіз до герба Кіровоградської області «З добром до людей» (автор В. Сибірцев).

З метою забезпечення необхідних підготовчих робіт впровадити його 1 грудня 1998 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас Кіровоградської області. – К-д.: ТОВ «Видавництво «Мапа», 2012.
2. Андрієнко Т.Л. Заповідні куточки Кіровоградської землі. – К-д.: Імекс-ЛТД, 2008.
3. Бурдян Б.Г. Там на нехожених тропинках. – Дн.: Промінь, 1987.
4. Гавриленко Е.П. Ландшафтно-екологическое обоснование территориальных схем и проектов природопользования. – К.: Фитосоцтоцентр, 2003. – 188 с.
5. Географічна енциклопедія України. – Т. I-II. – К., 1989.
6. Газета «Площадь свободы». – 2007. – №2.
7. Газета «Олександрійський тиждень». – від 27 січня 2005 року; від 28 січня 2010 року; від 17 червня 2010 року.
8. Газета «Освітнянське слово». – 1996. – №11; 1997. – №1; 2003. – №7.
9. Газета «Пенсійний кур'єр». – 2008. – №3.
10. Газета «Ведомости». – від 28 січня 2005 року.
11. Газета «Україна-Центр». – 2004. – № 5, № 36, № 37.
12. Гірничий енциклопедичний словник. У 2-х т. // За заг. ред. В.С. Білецького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vesna.org.ua.
13. Дурнов В., Лядська М. За синьою водою. Путівник по Інгульцю. – К-д.: ТОВ «АРК ТУР трейді», 2008.
14. Дайдакулов Р.М. Охорона природи – зміст життя людини. – К-д.: Центрально-Українське видавництво, 1994.
15. Дяченко Л.Д., Ковальов М.М. Рідний край Кіровоградщина. – К-д.: Облуправління по пресі, 1992.
16. Кіровоградська область // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / М.М. Кір'янов, І.А. Козир, А.І. Кривульченко, В.М. Мирза-Сіденко, Л.Л. Семенюк, О.В. Чорний. – К., 2013.
17. Екологічний паспорт Кіровоградської області. – Державне управління охорони навколишнього середовища в Кіровоградській області, 2007.
18. Єфименко Л.М. Економіка Кіровоградщини. – К-д, 2006.
19. Журнали «Географія в школі».
20. Журнал «Суппер». – 2005. – №1.
21. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – Х.: ф-ка ім. Фрунзе, 1972.
22. Кузик Б.М., Білошапка В.В. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України. – Т. I-II. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005.
23. Кіровоградщина. Фотоальбом. – К.: Мистецтво, 1978; 1988.
24. Козинська І.П. Географічний аналіз мінерально-сировинної бази Кіровоградщини (Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Умань, 2010.
25. Коротка характеристика кращих підприємств Кіровоградської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wikipedia.org.

26. Символіка адміністративних районів та міст обласного значення Кіровоградщини. – К-д: РА «АНТУРАЖ-А», 2004.
27. Спектор Ф.Н., Рубін С.М. Географія рідного краю. – К.: Магістр-S, 1996.
28. Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки. – Київ-Кіровоград, 2012.
29. Статистичні дані Головного управління статистики у Кіровоградській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kr.ukrstat.gov.ua/.
30. Хлань Л.М., Мельник А.М. Фізична географія Кіровоградської області: [посібник для вчителів та студентів]. – К-д, 2007.
31. Шевченко С.І. Україна в міжнародних економічних відносинах. – К-д: ВО «Акорд», 2006.
32. Янчуков С. На чолі обласного самоврядування. – К-д: Центрально-Українське видавництво, 2003.
33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kr-admin.gov.ua.
34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wikipedia.org.

Для нотаток

Для нотаток

Природа та населення свого адміністративного регіону (Кіровоградська область)

Навчальний посібник

Підписано до друку 28.02.2018 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Друк – принтер. Тираж 50 прим.
Зам. № 287

КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63,
Кропивницький, 25006

Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього
процесу КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна,
39/63, Кропивницький, 25006